

รูปแบบทางพื้นที่ ของตำนานพระเจ้าเสียบโลก: บทวิเคราะห์ตำนาน ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์

สุดแดน วิสุทธีลักษณ์

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วัลลก ทองอ่อน

ศูนย์ภูมิสารสนเทศเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร

งานศึกษายาโยได้ชุดโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. ศาสตราจารย์ ดร. เสมอชัย พูลสุวรรณ (RTA5880010)

วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา 35(2): กรกฎาคม - ธันวาคม 2559

บทความ

**Spatial Pattern of Tamnan Phra Chao Liab Loke
(The Legend of the Buddha's Travels
Around the World):
Geographic Information System analysis**

Suddan Wisudthiluck

Faculty of Sociology and Anthropology, Thammasat University

Wallop Thong On

Geoinformatics for Local Development Center

Faculty of Humanities and Social Sciences, Kamphaeng Phet Rajabhat University

บทความนี้เป็นการศึกษาตำนานพระเจ้าเลียบโลกโดยการวิเคราะห์เนื้อหาและการศึกษารูปแบบทางพื้นที่โดยวิธีวิเคราะห์ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ การวิเคราะห์เนื้อหาชี้ให้เห็นว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับการเดินทางอันศักดิ์สิทธิ์ ที่คัดลอกสืบทอดกันมาในยุครุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 21-25) ส่วนการศึกษารูปแบบทางพื้นที่แสดงให้เห็นว่า ตำนานฯ เป็นการผูกโยงเรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าจากอินเดียสู่ดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะเดียวกันก็มีการสร้างลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านเรื่องเล่าเกี่ยวกับกิจกรรมของพระพุทธเจ้า อันเป็นกระบวนการประกอบสร้างความเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ว่าด้วยการเผยแผ่ศาสนาพุทธแบบล้านนา ไปยังดินแดนภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเส้นทางคาราวะและเส้นทางการค้าโบราณในภูมิภาค และยังคงปรากฏให้เห็นผ่านวัฒนธรรมการเดินทางสู่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามเส้นทางในตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก, พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์, รูปแบบทางพื้นที่, ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This paper presents a content analysis and a study of spatial pattern of *Tamnan Phra Chao Liep Loke* (*The Legend of the Buddha's Travels Around the World*). Archival research and content analysis discusses the relationship between the reproduction of these Buddhist religious manuscripts and geo-politics of pre-modern states in Southeast Asia. The spatial pattern analysis with Geographic Information System (GIS) method illustrates how an idea of Lanna as the region's cosmological centre has been reified through a) the juxtaposition of the Buddha's journey from India to Southeast Asia with those from Lanna to the region's "hinterland" and b) narratives about the Buddha's holy practices which form a hierarchical structure of the region's sacred places. This spatial pattern resembles historical record on Lanna's Buddhist mission and trade routes from 16th to mid 20th century, and still persists in contemporary pilgrimage practices that follow various Tamnan routes.

keywords *Tamnan Phra Chao Liap loke*, sacred spaces, spatial pattern, Geographic Information System

บทนำ

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือที่มีชื่อเรียกต่างๆ กัน เช่น “พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก” “ตำนานพระบาทพระธาตุ” หรือ “พุทธจาริต” และโดยเฉพาะชื่อที่เรียกกันทั่วไปว่า “พุทธตำนาน” (กตัญญู ชูชื่น 2525, 91) คือเอกสารที่กล่าวถึงการเสด็จมาถึงของพระพุทธเจ้าตามสถานที่ต่างๆ ในเขตล้านนาและพื้นที่ใกล้เคียง พร้อมด้วยพุทธสาวกเพื่อเทศนาสั่งสอนประดิษฐานรอยพระบาท ประทานพระเกศาและมีพุทธทำนายเกี่ยวกับพื้นที่นั้นๆ ตำนานพระเจ้าเลียบโลกพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่และเรื่องราวของผู้คนในท้องถิ่น รวมถึงการประดิษฐานของพระบรมธาตุภายหลังการปรินิพพาน ความรุ่งเรืองและเสื่อมสลายของพุทธศาสนาในรอบห้าพันปีและการมาถึงของพระศรีอริยเมตไตรย

ที่ผ่านมา การศึกษาวิเคราะห์ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก อาจจำแนกได้เป็นในสองกลุ่มหลักๆ คือ การศึกษาสาระสำคัญของเอกสารในด้านความเป็นมาเชิงประวัติ อักษรวิธี ลักษณะการประพันธ์ ภาษาในฐานะเป็นวรรณกรรมชิ้นสำคัญของล้านนาเพื่อการเผยแผ่ศาสนาและสร้างความเชื่อมโยงแก่พุทธศาสนิกชน (กตัญญู ชูชื่น 2525) รวมถึงความสำคัญของตำนานในฐานะที่เป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาท้องถิ่น ซึ่งได้รับอิทธิพลการเขียนตำนานจากลังกา โดยตำนานได้สถาปนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นในพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ (Nimmanahaeminda 2012) และโดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ไทนั้น ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นตัวบทที่เชื่อมโยงผู้คนจากกลุ่มต่างๆ คือ กลุ่มลื้อ ไทใหญ่ และล้านนาเข้าไว้ด้วยกัน (ตริติลป์ บุญขจร 2548) การศึกษา ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในลักษณะที่สองนั้น เป็นการศึกษาความหมายของตำนานที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม (เสียรชาย อักษรดิษฐ์ 2552; ไฉไลฤติ ยวนะศิริ และ ภัชรบถ ฤทธิ์เต็ม 2548; Swearer et al 2004) โดย ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ได้เชื่อมโยงเข้ากับตำนานของแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่นที่ประกอบด้วยเมือง ชุมชน และระบบการค้า ภายใต้ความสัมพันธ์ของคติความเชื่อเดียวกันคือพุทธศาสนา ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นผลมาจากวิวาทะเกี่ยวกับความขัดแย้งเรื่องพระธรรมวินัยของคณะสงฆ์ในล้านนาและการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางศาสนาและการเมือง นอกจากนี้ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ยังมีบทบาทสำคัญในการสถาปนาพื้นที่ทางธรรมชาติของเมืองเชียงใหม่ให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของอาณาจักรล้านนา

บทความนี้เป็นการศึกษา *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ร่วมกับการศึกษารูปแบบทางพื้นที่ของ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* โดยอ้างอิงข้อมูลจากเอกสาร *พุทธตำนาน พระเจ้าเลียบโลก* (สิงหะ วรรณสัย 2518) ซึ่งเป็น *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยฉบับแรกที่แพร่หลายและได้รับการตีพิมพ์ซ้ำมากที่สุด เป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System: GIS) โดยมีตัวแปรคือ สถานที่ กิจกรรมของพระพุทธเจ้า ชาตินิพพาน น้ำ และอาณาจักร โดยขั้นตอนแรก ทำการลงตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์เฉพาะสถานที่ที่สามารถยืนยันได้ในปัจจุบัน ได้แก่ 1) ลงตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์จริงของสถานที่ในกรณีที่สามารถกำหนดได้ทั้งงานสนาม งานภาพถ่ายดาวเทียม และ 2) ลงพิกัดภูมิศาสตร์ระบุตำแหน่งเมือง ชุมชน ภูมิประเทศ หรือหมู่บ้าน ในกรณีที่เนื้อหาในตำนานกล่าวถึงโดยเลือกตำแหน่งที่สามารถเป็นตัวแทนของพื้นที่ได้ เช่น จุดสูงสุดของภูเขาหรือที่ตั้งของเมือง เช่น เมืองเชียงตุง ขั้นตอนที่สอง นับตำแหน่งพื้นที่โดยเฉพาะจุดที่มีเนื้อหาใน *ตำนานฯ* อ้างถึงกิจกรรมหลักของพระพุทธเจ้า เช่น ประทับรอยพระบาท มีพุทธพยากรณ์ และยกเว้นการนับจุดที่พระพุทธองค์ทรงทำกิจกรรมย่อยในพื้นที่ และ ขั้นตอนที่สุดท้าย ทำการวิเคราะห์ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ด้วยโปรแกรม ArcGIS โดยใช้เทคนิคการซ้อนทับแผนที่ (overlay techniques) ผลานจุด เส้น และข้อมูลคุณลักษณะ (attributed data) เพื่อการวิเคราะห์ และนำเสนอข้อมูลด้วยการบรรยาย แผนที่ และตารางประกอบ

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: ชีวิตและบริบททางสังคมของเอกสาร

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นเอกสารตำนานที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง โดยข้อมูลจากหนึ่งในต้นฉบับ *ตำนานฯ* อ้างถึงการคัดลอกลงใบลานเป็นครั้งแรกในล้านนาโดยพระมหาโพธิสมภาร วัดเชิงดอยเก็ง เมืองฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2066 ดังความว่า แต่เดิมพระธรรมโรสลเมืองหงสาวดี ในสมัยพระเจ้าอนุรุทธมหาราชได้คัดลอก *ตำนานฯ* จากจารึกบนแผ่นหินวัดมหาเสลาอาราม (วัดพระหิน) ประเทศศรีลังกา และต่อมาได้ออกเดินทางจาริกแสวงบุญตามสถานที่ที่ปรากฏใน *ตำนานฯ* จนมาถึงดอยเก็ง (ไฉไลฤดี ยุวนะศิริ และ ภัชรบด ฤทธิเต็ม

2548, 11) นับจากนั้นมีการคัดลอก *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* สืบต่อกันมาจนถึงอย่างน้อย ใน พ.ศ. 2506 ซึ่งเป็นปีที่มีการคัดลอกตำนานพระบาทพระธาตุ ฉบับวัดแม่สุก ตำบลแม่สุก อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา โดยในประเทศไทยปัจจุบันพบเป็นเอกสารโบราณเก็บอยู่ตามวัดต่างๆ ทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในส่วนของภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เก็บรวบรวมสำเนาของเอกสาร *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับภาคเหนือในเขตจังหวัดลำปาง เชียงใหม่ และพะเยารวม 12 ฉบับ แบ่งเป็นสองกลุ่ม คือ ฉบับ *ความพิสดาร* หรือที่บางแห่งเรียกว่า “ฉบับเลียบโลกหลวง” จำนวน 9 ฉบับ และ ฉบับ *ความย่อ* หรือที่บางแห่งเรียกว่า “ฉบับเลียบโลกน้อย” จำนวน 3 ฉบับ ซึ่งมีเนื้อหาเพียงฉบับละ 1-2 ผูก (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2525 และ กตัญญู ชูชื่น 2525) ส่วนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบเอกสาร *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* 6 สำเนา อยู่ที่วัดในจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม และอุบลราชธานี และมี 2 ฉบับที่ได้รับการอนุรักษ์เพื่อการเผยแพร่โดยพิพิธภัณฑ์และสถาบันการศึกษาในจังหวัดมหาสารคาม โดยทั้งหมดเป็นการคัดลอกเนื้อหาจาก *ตำนานฯ* ฉบับภาคเหนือ โดยไม่มีการอ้างถึงพระธาตุเจดีย์หรือรอยพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแต่อย่างใด (วีณา วิสเพ็ญ และ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ 2553)

ในบรรดาค้นฉบับ *ตำนานฯ* ที่รวบรวมโดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นั้น *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับวัดภูคำ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (จารคัดลอกโดยพระภิกษุอินทมูล ช่วง พ.ศ. 2454 - 2460) นอกจากจะมีความสมบูรณ์ในแง่ตัวเขียน เส้นอักษรมีความต่อเนื่อง ราบเรียบ และอักขรวิธีสมบูรณ์มากแล้ว (กตัญญู ชูชื่น 2525, 23) ยังเป็นฉบับที่มีจำนวนผูกมากที่สุด คือ 12 ผูก มีความยาว 470 หน้าลาน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นฉบับที่มีเนื้อความสมบูรณ์มากกว่าฉบับอื่นๆ (ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิเต็ม 2548, 11) กตัญญู ชูชื่น ได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อความจากเอกสารโบราณ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับวัดภูคำ กับ “พุทธตำนาน” ฉบับวัดเชียงมั่น (จารคัดลอก พ.ศ. 2377) ซึ่งมีอายุต่างกัน 83 ปี โดยอาศัยฉบับวัดภูคำเป็นหลัก พบว่าเอกสารฉบับวัดภูคำซึ่งมีทั้งสิ้น 12 ผูกนั้น ผูกที่ 1-11 เป็นเนื้อหาของเรื่องพุทธตำนานหรือตำนานพระธาตุพระบาทโดยสมบูรณ์ ส่วนเนื้อหาในผูกที่ 12 เป็นการย่อเนื้อความจากผูกที่ 1-11 โดยตอนท้ายของผูกที่

12 กล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมธาตุในอาณาจักรล้านนา 23 แห่ง พระบาท 12 แห่ง ซ้ำกับที่กล่าวมาแล้วในผูกที่ 11 จึงอาจกล่าวได้ว่าตำนานฯ ผูกที่ 12 เป็นตำนานพระเจ้าเลียบโลกหรือ “พุทธตำนาน” ฉบับย่อ (กตัญญู ชูชื่น 2525, 89)

ส่วนเอกสาร *พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก* (สิงฆะ วรรณสัย 2518) ที่ผู้เขียนบทความได้ใช้เป็นฐานข้อมูลหลักในการวิเคราะห์ที่จะได้นำเสนอต่อไปในเนื้อหาส่วนที่สองนั้น เป็นการเรียบเรียง “แปลพุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก” เป็นภาษาไทยเป็นครั้งแรกเพื่อใช้ในการศึกษาวิจัยของ โดนัลด์ สแวร์เนอร์ (Donald K. Swearer) ผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสนศึกษา สิงฆะได้อาศัยตำนานพระเจ้าเลียบโลก ฉบับวัดภูคำ เป็นต้นฉบับเทียบเคียงกับเอกสารตำนานฯ อีก 4 ฉบับ ซึ่งคัดจารในช่วง พ.ศ. 2394 - 2543 จากวัดสามแห่งในจังหวัดลำพูน และลำปาง และ ตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับที่ชำระโดยมหาสิลา วีรวงค์ และพิมพ์เป็นอักษรไทยภาคกลาง เมื่อ พ.ศ. 2504 โดยสิงฆะได้บันทึกไว้ในบทนำของเอกสารชิ้นนี้ว่า “การแปลไม่ได้ร่างก่อน คือดูจากใบลาน เมื่อเห็นว่าถูกต้องแล้ว ก็พิมพ์ลงกระดาษทันที” (สิงฆะ วรรณสัย 2518)

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก กับวัฒนธรรม “การคัดจาร ลิขิต แด้มเขียน”

ดังกล่าวแล้วว่าลักษณะเด่นของ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก คือเป็นเอกสารที่ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และอยู่ในรูปแบบของเอกสารที่คัดจารลงใบลานสืบทอดกันมา การตรวจสอบต้นฉบับใบลานของ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ในภาคเหนือ โดยเฉพาะที่ได้รับการอนุรักษ์ไว้โดยสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไม่ปรากฏว่ามีต้นฉบับที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ มีแต่การคัดลอกต่อกันมาเท่านั้น (กตัญญู ชูชื่น 2525, 16) จากการประมวลข้อมูลเกี่ยวกับการคัดจาร ตำนานพระเจ้าเลียบโลก จากเนื้อหาผูกที่ 11 ของตำนานฯ ฉบับวัดภูคำ ดังที่ปรากฏในงานของ สิงฆะ วรรณสัย (2518) และ ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิเต็ม (2548) พบว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2066 จนถึง พ.ศ. 2454 - 2460 ที่มีการคัดจารตำนานฯ ฉบับวัดภูคำนั้น มีการอ้างถึงการคัดจารตำนานสืบทอดกันมารวม 25 ครั้ง แต่มีบางฉบับที่ไม่ปรากฏช่วงเวลาของการคัดลอก โดยผู้คัดจารเกือบทั้งหมดเป็นพระภิกษุ มีเพียงการคัดจารสามครั้งที่มีการอ้างถึง “อุบาสก” ในฐานะผู้คัดจาร (พ.ศ. 2090, พ.ศ. 2324 และ พ.ศ. 2355) โดยในการ

คัดจารทุกครั้งจะระบุข้อมูลเกี่ยวกับต้นฉบับของการคัดจารครั้งนั้นๆ ซึ่งทำให้เห็นความเชื่อมโยงสืบย้อนกลับไปถึงการคัดจารครั้งแรก ขณะเดียวกัน การพิจารณาเปรียบเทียบ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับต่างๆ โดยละเอียด รวมถึงการวิเคราะห์รูปแบบและโครงสร้างเนื้อหาของ *ตำนานฯ* จะสามารถเชื่อมโยงสู่สังคัมวัฒนธรรมของ *ตำนานฯ* ได้ เช่น ข้อมูลจาก *ตำนานฯ* ผูกที่ 11 ชี้ให้เห็นว่า นอกจากจะพบ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ในวัดต่างๆ ของภาคเหนืออย่างกว้างขวาง เช่น ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา และน่านแล้ว ยังมีการอ้างถึง *ตำนานฯ* ที่ได้รับการคัดจารในพื้นที่สิบสองปันนา (เมืองลา เมืองหลวง และเชียงรุ่ง) ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน อีกด้วย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการคัดจาร *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* แต่ละครั้ง จะเห็นว่า กรณีของฉบับวัดภูค่านั้น แต่ละผูกมีผู้คัดจารต่างกันหรือไม่ได้ทำการคัดจารพร้อมกัน เช่น ไฉไลฤดี ยุวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิ์เต็ม (2548) ให้รายละเอียดเกี่ยวกับผู้คัดจาร *ตำนานฯ* ฉบับวัดภูค้ำ ไว้ว่า ใน พ.ศ. 2459 อินทมูลภิกขุ เจ้าอาวาสวัดภูค้ำ ได้คัดจาร *ตำนานฯ* ผูกที่ 1, 2, 6, 7, 8, 9, 12 ส่วนผูกที่ 4 มีพุทธมูลภิกขุเป็นผู้คัดจาร และผูกที่ 5 มีพระดวงดีเป็นผู้คัดจาร ก่อนที่ต่อมาใน พ.ศ. 2460 อินทมูลภิกขุ จะได้คัดจาร *ตำนานฯ* ผูกที่ 10 และ 11 โดยผูกที่ 3 ไม่ปรากฏชื่อผู้คัดจาร จึงเป็นประเด็นที่ควรพิจารณาต่อมาว่า *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* หนึ่งฉบับ ซึ่งประกอบด้วยผูกต่างๆ เรียงต่อกันนั้น อาจไม่ใช่เอกสารจากการคัดลอกในคราวเดียวกันทั้งหมด และเป็นไปได้ว่าอาจเป็นการนำมาประกอบให้เป็นเรื่องชุดเดียวกันในภายหลัง

ประเด็นดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นผ่านการพิจารณาความเชื่อมโยงด้านเนื้อหาของแต่ละผูก ซึ่งเนื้อหาของบางผูกเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของ “*ตำนานพระบาทพระธาตุ*” บางเรื่องที่น่าเอามารวมกันไว้เป็นชุดเดียวกันในภายหลัง เช่นในกรณีของ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ฉบับวัดภูค้ำ ซึ่งเนื้อหาตั้งแต่ผูกที่ 4-9 มีความชัดเจนว่าบอกเล่าถึงการเดินทางในคราวเดียวติดต่อกันของพระพุทธองค์ โดยเริ่มต้นจากผูกที่ 4 ที่เสด็จออกจากเขตรัณมหารพารพร้อมด้วยอรหันต์ 3 รูป คือ พระโสมเณร พระอุตรเถระ และพระอนันตเถระ ขณะที่พระองค์มีพระชนมายุได้ 60 พรรษา จนถึงเมื่อเสด็จกลับวิหารเขตรัณ เมืองกุสินารา ในท้ายของผูกที่ 9 ในขณะที่เนื้อหาในผูกที่ 1, 2 และ 3 นั้นแสดงให้เห็นถึงการเดินทางของพระพุทธองค์ไปตามเส้นทางต่างๆ ใน

ช่วงเวลาแตกต่างกัน เช่น ในผูกที่ 2 ที่กล่าวถึงการเสด็จฯ ของพระพุทธองค์จากเมืองกุสินารา ผ่านเมืองระแวกและเมืองหงสาวดีซึ่งเป็นที่ตั้งของพระธาตุดอยตะโค่ง โดยสรุปไว้ชัดเจนในตอนท้ายผูกว่า “กล่าวเรื่องการอุปติแห่งพระมหาเจดีย์ธาตุดอยสิงคุดตระ อันประเสริฐที่เมืองธัญญวดีนครนี้เพียงเท่านี้” (สิงขะ วรรณสัย 2518, 13)

แบบแผนของ “การคัดจาร ลิขิต ตั้มเขียน” ตำนานพระเจ้าเลียบโลกดังกล่าว จึงอาจเป็นคำอธิบายว่าเหตุใดจึงมีผู้เรียกเอกสารตำนานฯ ในชื่ออื่นๆ ดังได้กล่าวถึงตอนต้น และเหตุใดเนื้อหาของตำนานฯ ในผูกที่ 12 จึงมีรูปแบบเหมือนเป็นพุทธตำนานฉบับความย่อ (กตัญญู ชูชื่น 2525, 89) หรืออาจเป็นส่วนที่พระสงฆ์ชาวล้านนาคัดจารความโดยย่อเสริมเอาไว้โดยมิได้เพิ่มเติมเนื้อหานอกเหนือจากที่ปรากฏในผูกอื่นๆ (ไฉไลฤดี ยวนะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิเต็ม 2548, 59)

บริบททางสังคมของตำนานพระเจ้าเลียบโลก

หากพิจารณาว่ามีการคัดลอกตำนานฯ เป็นครั้งแรกในล้านนาเมื่อ พ.ศ. 2066 ตรงกับรัชสมัยพระเมืองแก้วหรือพญาแก้ว (พ.ศ. 2038 - 2068) อันเป็นช่วงรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา สืบต่อจากรัชสมัยพญาเกือนา (พ.ศ. 1898 - 1928) และพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 - 2030) นับได้ว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลกปรากฏขึ้นในยุคที่พุทธศาสนารุ่งเรือง และเป็นยุคทองของวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ในช่วงเวลาดังกล่าว ปรากฏวรรณกรรมล้านนาที่สำคัญหลายเรื่อง เช่น จามเทวีวงศ์ และ สิंहคินิทาน โดยพระโพธิ์รังสี (ช่วง พ.ศ. 1953 - 1960) ตำนานมูลศาสนา โดยพระพุทธญาณเจ้าและพระพุทธพุกาม (ประมาณ พ.ศ. 1999 - 2020) จักกาวาทิปนี โดยพระสิริมังคลาจารย์ (พ.ศ. 2063) และ ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยพระรัตนปัญญาเถระ (พ.ศ. 2066 - 2071) รวมถึง ปัญญาสชาดก (พ.ศ. 2000 - 2020) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการสังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดมหาโพธารามใน พ.ศ. 2020 ซึ่งนับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในล้านนาและดินแดนแถบนี้ ตลอดจนในสมัยพระเมืองแก้วก็ได้มีการแต่งตั้งพระเถระคณะสงฆ์ลังกาใหม่เป็นสังฆราชา พร้อมกับสร้างวัดบุปผารามขึ้น ใน พ.ศ. 2038 (เถียรชาย อักษรดิษฐ์ 2522, 21-22 และ ศิริศักดิ์ นันตี 2556, 24)

การแพร่หลายของตำนานพระเจ้าเลียบโลกในล้านนา ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากเป็นตำนานที่พระภิกษุสงฆ์ใช้เทศนาสั่งสอนประชาชน ซึ่งใช้คัมภีร์ฉบับความพิสดารประกอบการเทศนาในช่วงเข้าพรรษา เพื่อย้ำถึงความสำคัญของปูชนียสถานในท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับการเดินทางมาถึงของพระพุทธเจ้า และการประดิษฐานพระบาท พระเกศาธาตุ และพระบรมสารีริกธาตุ ขณะที่ภิกษุสงฆ์จะนำคัมภีร์ฉบับย่อมาใช้เทศนาในโอกาสที่มีงานเทศกาลฉลองและสักการะบูชาประจำปี ซึ่งอาจเป็นอีกรูปแบบการใช้งาน ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ผูกที่ 12 เช่นในกรณีของตำนานฯ ฉบับวัดคู่คำ ที่มีลักษณะเป็นเนื้อหาโดยย่อตั้งได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น

กล่าวได้ว่าตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับการเดินทางอันศักดิ์สิทธิ์ที่คัดลอกสืบต่อกันมาโดยมีจุดประสงค์สำคัญเพื่อการเทศนาและการมีส่วนร่วมของพุทธศาสนิกชนผ่านการฟังการเทศนาตำนานฯ แม้ว่าในปัจจุบันการเทศนาตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือ “พุทธตำนาน” ตามวัดต่างๆ จะค่อยๆ เลื่อมความนิยมลงไป แต่น่าสนใจว่ายังคงมีการสืบทอดต่อมาในรูปของ “ขอพระเจ้าเลียบโลก” ในรูปของวิถีทัศน์ที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน และวรรณกรรมเพื่อการฟังนี้ยังคงมีผลต่อการเดินทางไปตามรอยพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งในกลุ่มของพระภิกษุสงฆ์เพื่อการจาริกสั่งสมบุญ และดังจะเห็นได้จากเส้นทางการเดินทางและการทำกิจกรรมทางศาสนาหรือการเดินทางท่องเที่ยวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซ้อนทับอยู่บนเส้นทางของตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาในปัจจุบัน

รูปแบบทางพื้นที่ของตำนานพระเจ้าเลียบโลก

“พุทธอาณาบริเวณ” ของตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกฉบับวัดคู่คำ ที่ได้รับการตีพิมพ์เป็นภาษาไทยโดยสิงฆะ วรรณสัย (2518) บรรยายการเดินทางของพระพุทธเจ้าจากชมพูทวีปสู่พื้นที่ภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการประมวลเนื้อหาทั้ง 12 ผูก พบว่าตำนานฯ กล่าวถึงการเดินทางทั้งหมด 4 ครั้ง *ครั้งแรก* ปรากฏในผูกที่ 1 เล่าถึงจุดเริ่มต้นของการเดินทางจากเมืองพาราณสี ประเทศอินเดีย เดินทางเข้าสู่อาณาจักรล้านนาที่เมืองลี จังหวัดลำพูน ไปยังเมืองวิเทหะ (ตัวลี) ในสิบสองปันนา แล้วเสด็จกลับเขตวันมหารวิหาร *ครั้งที่สอง* ปรากฏในผูกที่ 2 เป็น

การเสด็จจากเมืองกุสินาราถึงเมืองระแวกสู่พระธาตุตะโค่ง กรุงย่างกุ้ง *ครั้งที่สาม* ปรากฏในผูกที่ 3 เสด็จสู่เมืองเชียงตุงและเมืองยอง และ *ครั้งที่สี่* ปรากฏในผูกที่ 4 - 9 ซึ่งบรรยายการเดินทางต่อเนื่องจากการเสด็จขึ้นไปอาณาจักรสิบสองปันนา ในผูกที่ 4 - 7 เสด็จกลับมาอาณาจักรล้านนาในผูกที่ 8 - 9 จนเสด็จกลับเขตวันมหาริหาร ประเทศอินเดีย ในตอนท้ายของผูกที่ 9 เนื้อหาในผูกที่ 10 และผูกที่ 11 กล่าวถึงการเจริญและเสื่อมของพุทธศาสนาและพุทธกิจรายพรรษา รวมถึงเมืองต่างๆ ที่เป็นประดิษฐานพระธาตุ ส่วนผูกที่ 12 เป็นเรื่องราวสรุปของทุกผูกดังที่ได้อภิปรายแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้ ทั้งนี้ ผูกที่ 2 เป็นผูกที่มีเนื้อหาครอบคลุมสถานที่ในเส้นทางเสด็จน้อยที่สุด ส่วนผูกที่ 5 ที่กล่าวถึงการเดินทางในอาณาจักรสิบสองปันนา เป็นผูกที่มีการอ้างถึงสถานที่ในเส้นทางเสด็จมากที่สุด (ตาราง 1)

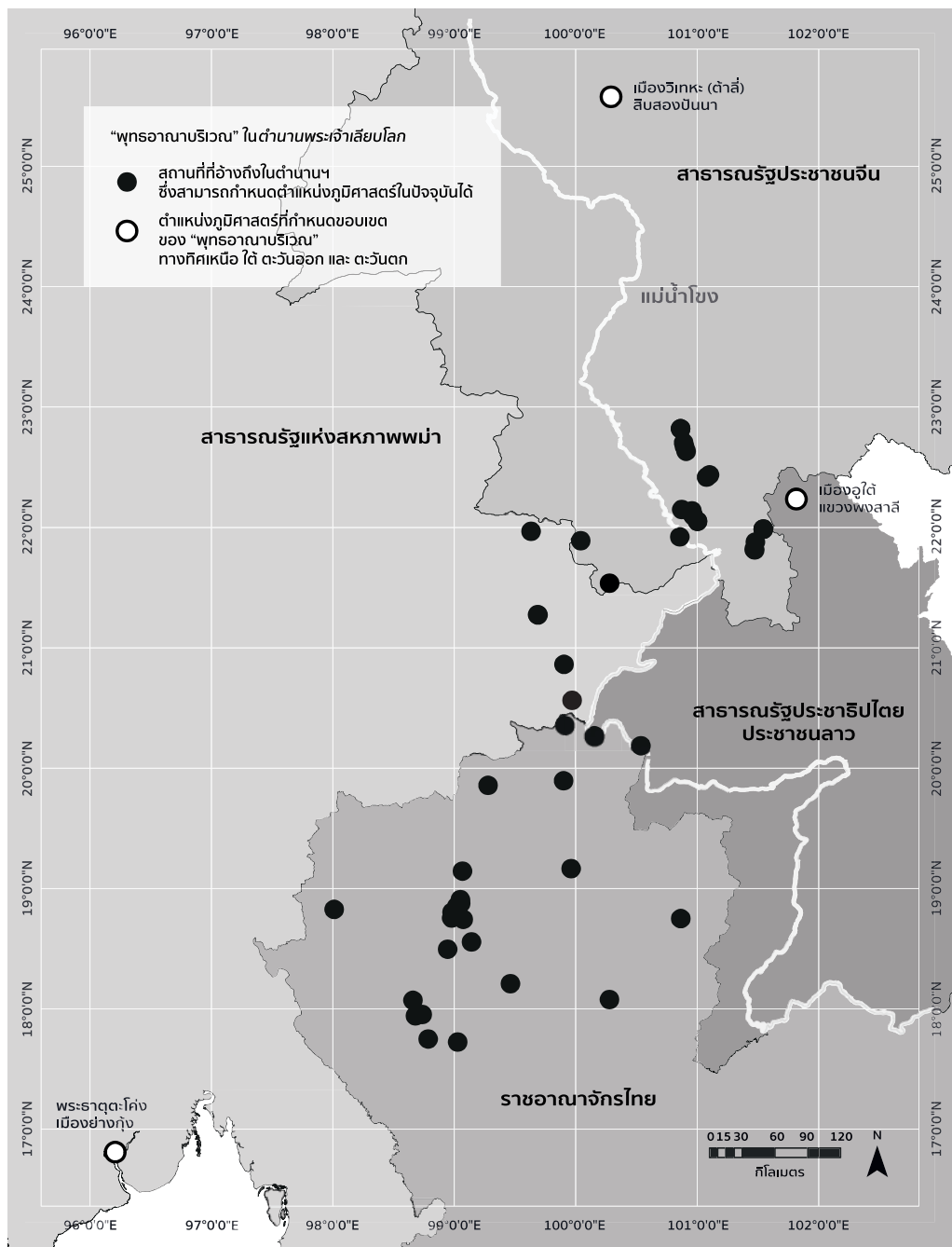
ตาราง 1 สถานที่เสด็จของพระพุทธเจ้าในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ผูก	สถานที่	จำนวน	ลุ่มน้ำ	อาณาจักร/ เมือง
1	เมืองพาราณสี อินเดีย เมืองลี้ ท่าหัวเคียน ริมฝั่งแม่น้ำปิงหริภุญชัย ดอยอุจจนบรรพต (สุเทพ) ดอยพระนอน ท่ากาบกว้าง สบสา ยางหมอก เมืองฝาง ดอยเชียงดาว เมืองลัวะ เมืองอุตรปัจจัยละ เมืองวิเทหะ ดอยรังรุ้ง	15	แม่น้ำปิง	ล้านนา
2	เมืองกุสินารา เมืองระแวก และ ตะโค่ง	2	แม่น้ำ ย่างกุ้ง	พะโค หงสาวดี
3	เมืองคาง เมืองเชียงตุง เมืองอดิคมะ เมืองสูง ดอยผาซ้อ และ ดอยมเหยงคะ เมืองยอง	6	แม่น้ำโขง	เชียงตุง
4	เมืองลือ บ้านแจ้งคำ ดอยช้างนอนหมอบ บ้านซ็อนยามแอ ห้วยแม่อุ่น เมืองลือหาญ เมืองลี บ้านใจหมื่น เมืองบาง เมืองแชทอง เมืองฟ้ารม เมืองอุทัย เมืองเล็ก และ เมืองแรม	14	แม่น้ำโขง	สิบสองปันนา

ผูก	สถานที่	จำนวน	ลุ่มน้ำ	อาณาจักร/ เมือง
5	เมืองชะलगวงจิม เมืองลำเหนือ เมืองบ้าน บ้านวังหลวง บ้านบ่อหลวง บ่อเป็ดกลางแครง เมืองลาใต้ บ้านหน้าผงหลวง เมืองเชียงแข็ง ดอยรูปช้าง บ้านท่าคอง ดอยผานุ่มผานวล ต้นน้ำ ดอยผาลวงกู ดอยลำแท้น้ำจี่จำปู คทิงซี บ้านแลงลูกหนู ผาน้อย บ้านเครื่อง หาดผาคำ และบ้านลัวะ	21	แม่น้ำโขง	สิบสองปันนา
6	บ้านสุทธาวาส ท้ายน้ำบ้านลอง ดอย จอมไกล ยอดเขาย่างเชียงมน ยอดเขา บ้านวังแดง เมืองน้อยเมืองงาม เขาแร่ บ้านกุ่มา ดอยดอกไม้ เมืองลาย ห้วยตุมตัม เมืององเต่า บ้านง้างหลัว บ้านเต็มกิน ดอยผาแดง บ้านเจียงและดอยหินช้างสาร	17	แม่น้ำโขง	สิบสองปันนา
7	ดอยช้างสาร บ้านจิ่งแจ่งรุ่ง ดอยปางเยอ ดอยคชสาร เมืองอาฬวี ต้นน้ำบ้านคูปี บ้านเพียงดิน บ้านกลางหวาน บ้านพังทวย เมืองโค เมืองวัง แม่น้ำใหญ่พระบาทดอกไม้ เมืองวัง บ้านพวกทมิฬ บ้านเลาทาง บ้านผากิน และเมืองเชียงตุง	17	แม่น้ำโขง	สิบสองปันนา/ เชียงตุง
8	เมืองพยาก ดอยโลหะบรรพต เชียงแสน เชียงราย พะยาว ลำปางหลวง น่าน แพร่ ท่าสร้อย ท่าทราย แม่น้ำปิง ห้วยตัม ห้วยแม่หาด หมื่นวา และดอยผาเรือ	15	แม่น้ำโขง แม่น้ำปิง	เชียงตุง/ ล้านนา
9	เมืองฮอด ริมแม่น้ำปิง สังกะฐานเจดีย์ ภูเขานคร เวียงกุมกาม ดอยเขาคำหลวง (และสถานที่ในเมืองเชียงใหม่) ดอยนาง นอน ขุนยวม เมืองธราข เมืองแซร ตะไค่ง และเสด็จกลับเมืองกุสินารา อินเดีย	11	แม่น้ำปิง สาละวิน อิระวดี	ล้านนา/ พะโค- หงสาวดี

การบรรยายการเดินทางของพระพุทธเจ้าใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* เป็นการเชื่อมโยงพื้นที่ในลักษณะจุดต่อจุด (point to point) ทำให้เกิดเป็นเส้นทางการเดินทาง (route) ซึ่งนำมาสู่การประกอบสร้าง “พุทธอาณาบริเวณ” ซึ่งสามารถอ้างอิงกับพื้นที่เชิงกายภาพได้จากการสังเคราะห์ตำนานและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ส่วนใหญ่ของสถานที่ต่างๆ ที่อ้างถึงใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* สามารถกำหนดตำแหน่งภูมิศาสตร์ในปัจจุบันได้ โดยสถานที่ใน *ตำนานฯ* ที่อยู่ในตำแหน่งเหนือสุด คือเมืองวิเทหะ ลิบสองปันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน (พิกัดภูมิศาสตร์ละติจูด 25 องศา 35 ลิปดา 05 พิลิปดาเหนือ ลองจิจูด 100 องศา 12 ลิปดา 44 พิลิปดาตะวันออก) ตำแหน่งสถานที่ใต้สุดและตะวันตกสุดเป็นตำแหน่งเดียวกันคือพระธาตุตะไค่ เมืองย่างกุ้ง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ (พิกัดภูมิศาสตร์ละติจูด 16 องศา 49 ลิปดา 10 พิลิปดาเหนือ ลองจิจูด 96 องศา 07 ลิปดา 54 พิลิปดาตะวันออก) ตำแหน่งตะวันออกสุดคือเมืองอุไต๋ แขวงพงสาลี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (พิกัดภูมิศาสตร์ ละติจูด 22 องศา 07 ลิปดา 22 พิลิปดาเหนือ ลองจิจูด 101 องศา 47 ลิปดา 26 พิลิปดาตะวันออก) “พุทธอาณาบริเวณ” ตาม *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ครอบคลุมพื้นที่กว่าสามแสนตารางกิโลเมตร ซึ่งหากพิจารณาตามพรมแดนรัฐชาติในปัจจุบันจะครอบคลุมอาณาบริเวณใน 4 ประเทศ คือ ดินแดนภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เขตพะโค-หงสาวดี และดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ เขตลิบสองปันนาในมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน และภูมิภาคตอนบนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (แผนที่ 1)

หากพิจารณาตามบริบทเชิงประวัติศาสตร์ของการคิดจาร “พุทธอาณาบริเวณ” ตาม *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ครอบคลุมการรับรู้เกี่ยวกับรัฐจาริต 4 แห่ง คือ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรเชียงตุง อาณาจักรลิบสองปันนา และพื้นที่แถบพะโค-หงสาวดีรวมถึงดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาจักรที่เป็นที่ตั้งของสถานที่ได้รับการอ้างอิงถึงใน *ตำนานฯ* มากที่สุดคืออาณาจักรลิบสองปันนามีจำนวน 68 แห่ง รองลงไปคืออาณาจักรล้านนา 33 แห่ง อาณาจักรเชียงตุง 8 แห่ง และพื้นที่ต่อเนื่องเขตพะโค-หงสาวดีกับดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำสาละวินจำนวน 4 แห่ง (ตาราง 1)



แผนที่ 1 “พุทธอาณานิเวศ” ใน ตำนานพระเจ้าเสียบโลก

หมายเหตุ: แสดงเฉพาะตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ที่สามารถยืนยันได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิธีวิจัย

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกกับเครือข่ายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเชื่อมโยงพื้นที่ต่างๆ กับเรื่องเล่าเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้า เช่น การแสดงพระธรรมเทศนา บิณฑบาต ปรายักษ์ ประทานรอยพระบาท ประทานพระเกศาธาตุ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พุทธทำนายการประดิษฐานพระสารีริกธาตุ เป็นต้น ผู้ศึกษาได้ประมวลเนื้อหาใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* เพื่อสังเคราะห์แบบแผนการจัดลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในตำนานฯ โดยพิจารณาจากความสำคัญของกิจกรรมต่างๆ ของพระพุทธเจ้า เช่น ในผูกที่ 8 กล่าวถึงเมื่อพระพุทธองค์ทรงเหยียบรอยพระบาทไว้ที่หินก้อนหนึ่งและมีดำรัสสั่งว่า “เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว ท่านทั้งหลายจงนำเอาธาตุอุ้งมือซ้ายของตถาคต มาประดิษฐานไว้ที่นี่เถิด” (สิงขะ วรรณสย 2518, 2) หรือพระดำรัสของพระพุทธองค์เกี่ยวกับความเหมาะสมของพื้นที่ต่างๆ เช่น ในผูกที่ 5 เมื่อชาวลัวะทูลขอรอยพระบาท พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “เราจะไว้รอยพระบาทที่ริมน้ำเช่นนี้ เป็นที่น้ำท่วม ไม่สมควร ถ้าหากท่านทั้งหลายมีความประสงค์ใคร่ได้ไว้ เพื่อเป็นที่สักการบูชา นั้น จงนำผ้าขาวมา ตถาคตจะเหยียบไว้ให้” (สิงขะ วรรณสย 2518, 11) หรือในผูกที่ 6 เมื่อคนทั้งหลายทูลอาราธนาพระเกศาธาตุ ทรงดำรัสตอบว่า “บ้านแห่งนี้เป็นดอยหินดอยแร่ทั้งหมด ยากที่จะขุดเจาะเข้าไปสัก ไม่สมควรไว้พระเกศาธาตุ” (สิงขะ วรรณสย 2518, 1) เป็นต้น

ผู้ศึกษาได้นำแบบแผนดังกล่าวมาพัฒนาเป็นเกณฑ์การจัดลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยแบ่งเป็น 3 ลำดับ ลำดับแรกคือพื้นที่ที่มีการปรากฏของพระธาตุ ลำดับสองคือพื้นที่ที่มีการปรากฏของพระเกศาธาตุ และ ลำดับสามคือพื้นที่ที่มีการปรากฏของพระบาท โดยพื้นที่ที่มีการปรากฏทั้งพระธาตุ พระเกศาธาตุ และพระบาท ถือเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญสูงสุด จากจำนวนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อ้างถึงในตำนานฯ รวม 124 แห่ง ใน 4 อาณาจักร คือ ล้านนา ลิบสองปันนา เชียงตุง และเขตพะโค - หงสาวดี สามารถจำแนกได้เป็นพื้นที่พระธาตุ 20 แห่ง พระเกศาธาตุ 17 แห่ง และพระบาท 87 แห่ง (ตาราง 2) โดยพื้นที่พระธาตุและพระเกศาธาตุจะปรากฏในเมืองใหญ่ เช่น พระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง พระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน พระธาตุเมืองพยากและเชียงตุง (เขตสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ในปัจจุบัน) พระธาตุเมืองเชียงแ้ง (เขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน) พระเกศาธาตุปางเยอ ในลิบสองปันนา (เขตมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีนในปัจจุบัน) ส่วนพระบาทจะ

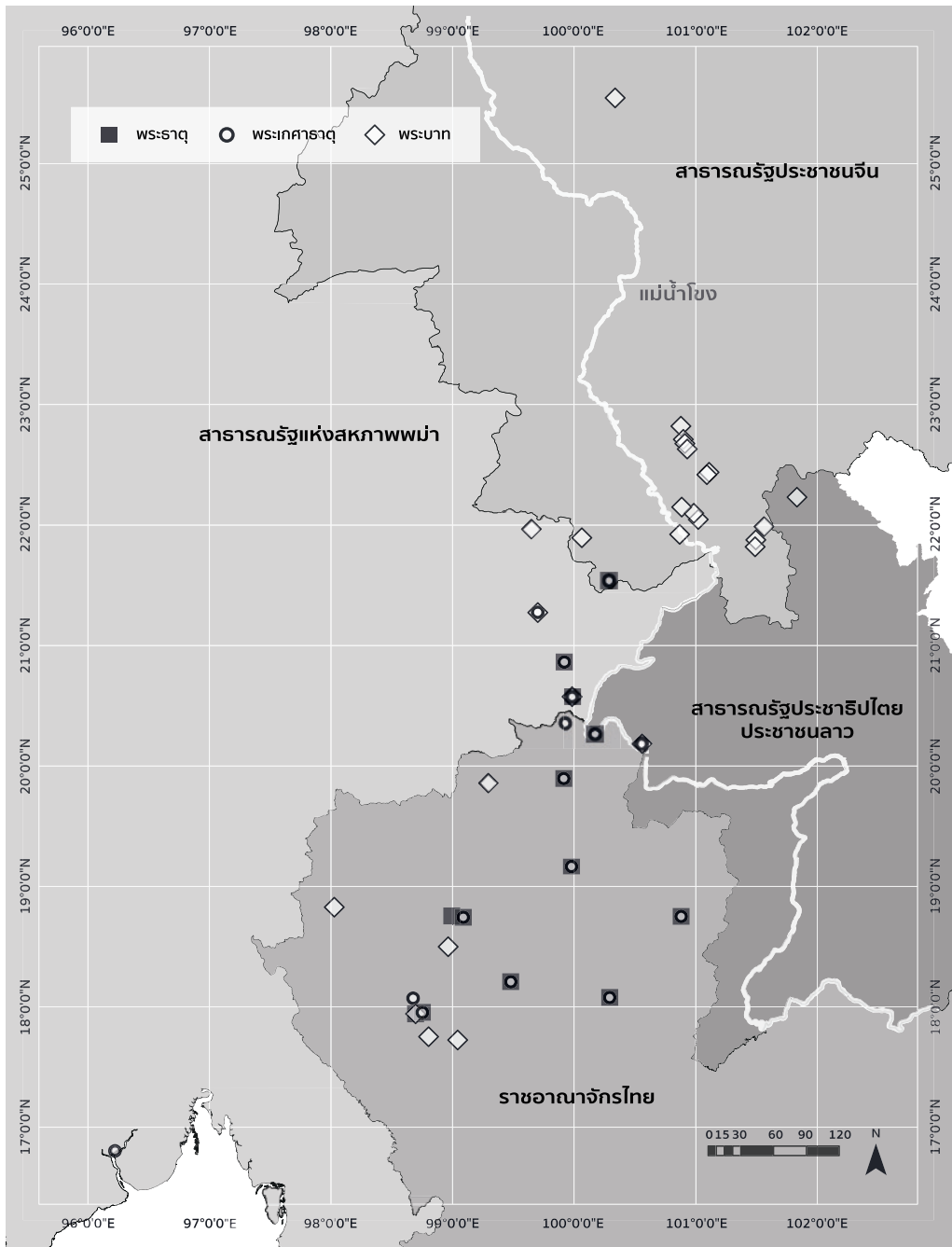
ตาราง 2 จำนวนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์พระธาตุ พระเกตสาธาตุ พระบาท จำแนกตามอาณาจักร

อาณาจักร/เมือง	พระธาตุ	พระเกตสาธาตุ	พระบาท	รวม
ล้านนา	15	14	20	49
เชียงตุง	3	1	28	32
สิบสองปันนา	2	1	39	42
พะโค-หงสาวดี	ไม่ปรากฏ	1	ไม่ปรากฏ	1
รวม	20	17	87	124

ที่มา: สังเคราะห์จาก ศิริศักดิ์ นันดี (2556) และ สิงฆะ วรรณสัย (2518).

กระจายตัวอยู่ตามชุมชนในชนบท เช่น พระบาทบ้านเพยลง พระบาทดงน้ำ (เขตมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีนในปัจจุบัน) พระบาทเมืองอุไต (เขตพงสาลี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน) พระบาทห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน เป็นต้น

หากพิจารณาในแง่ของจำนวนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (ตาราง 2 และ แผนที่ 2) จะเห็นว่าอาณาจักรล้านนามีสถานะเป็นศูนย์กลางใน “พุทธอาณาบริเวณ” ของตำนานพระเจ้าเสียบโลก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามตำนานพระเจ้าเสียบโลกรวมเป็นจำนวนมากที่สุด คือ 49 แห่ง รองลงมาคือ สิบสองปันนา 42 แห่ง และเชียงตุง 32 แห่ง และยังเป็นที่ตั้งของพระธาตุซึ่งมีลำดับชั้นความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดเป็นจำนวนมากที่สุดถึง 15 แห่ง โดยส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำปิง (9 แห่ง) และกระจายอยู่ตามเมืองสำคัญในอาณาจักรล้านนา เช่น ลำปาง แพร่ ลำพูน และพะเยา เมืองละ 1 แห่ง ส่วนเชียงตุงเป็นที่ตั้งของพระธาตุ 3 แห่ง ส่วนสิบสองปันนามีเพียง 2 แห่ง นอกจากนี้ อาณาจักรล้านนายังมีพื้นที่ที่ปรากฏทั้งพระบาท พระเกตสาธาตุ พระธาตุ ถึง 3 แห่ง จากจำนวนทั้งหมด 4 แห่ง ได้แก่ 1) เมืองเชียงใหม่ 2) พระธาตุลำปางหลวง 3) พระธาตุดอยแก้ว โดยมีเมืองเชียงตุงเป็นพื้นที่นอกอาณาจักรล้านนาแห่งเดียว ที่ปรากฏทั้งพระบาท พระเกตสาธาตุ พระธาตุ ในขณะที่สิบสองปันนาเป็นพื้นที่ที่มีความหมายของการเป็นพื้นที่ห่างไกล ชนบท ดังจะเห็นได้จากการมีพระบาทซึ่งมีลำดับชั้นความศักดิ์สิทธิ์ต่ำสุดกระจายอยู่เป็นจำนวนมากที่สุดถึง 39 แห่ง รองลงมาคือเชียงตุง 28 แห่ง และมีพระบาทอยู่ในเขตอาณาจักรล้านนาเป็นจำนวนน้อยที่สุดคือ 20 แห่ง (แผนที่ 2)



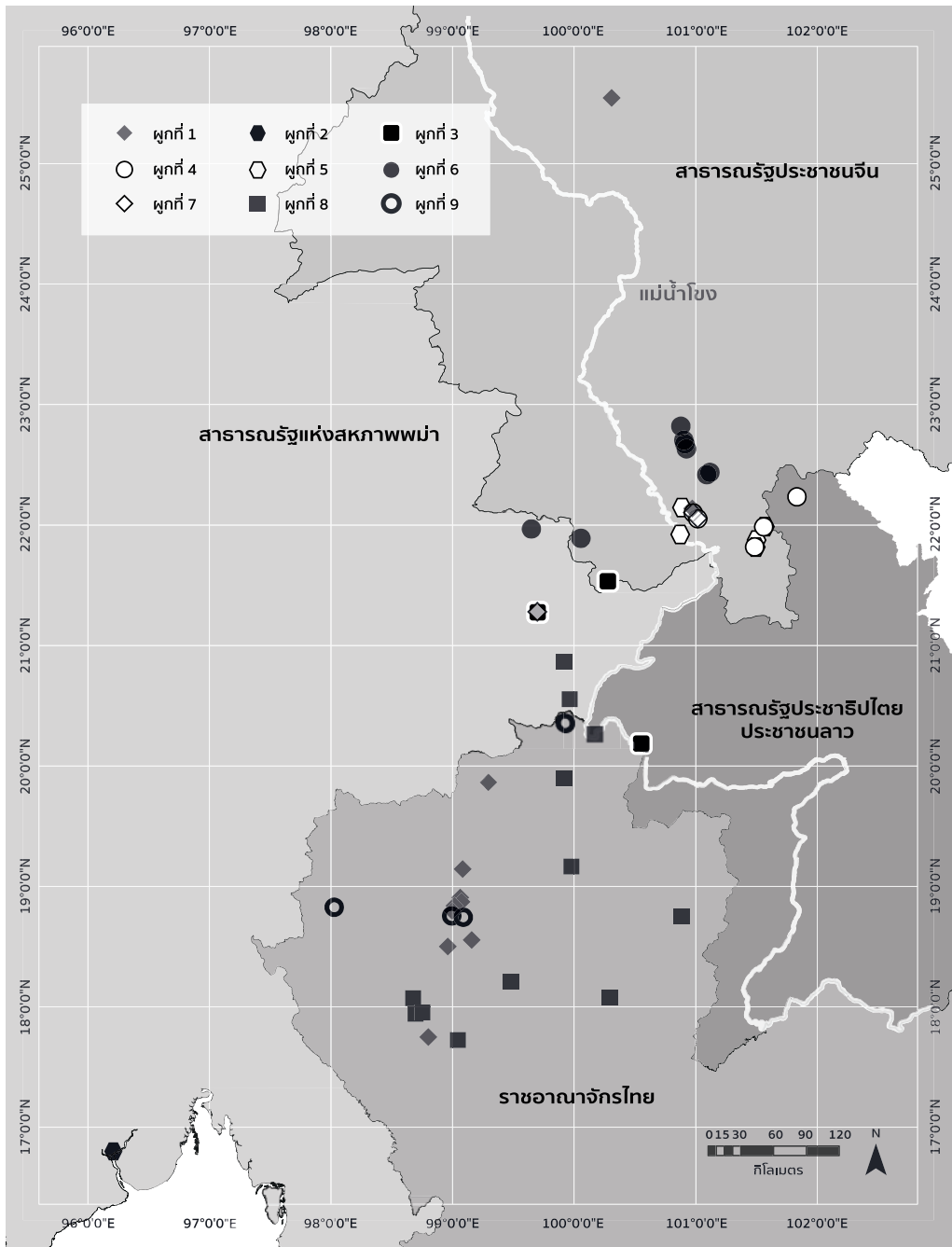
แผนที่ 2 ตำแหน่งของพื้นที่พระบาท พระเกศาธาตุ พระธาตุ ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

หมายเหตุ: แสดงเฉพาะตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ที่สามารถยืนยันได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิจัย

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การเดินทางของพุทธศาสนาสู่ดินแดนภายใน (hinterland)

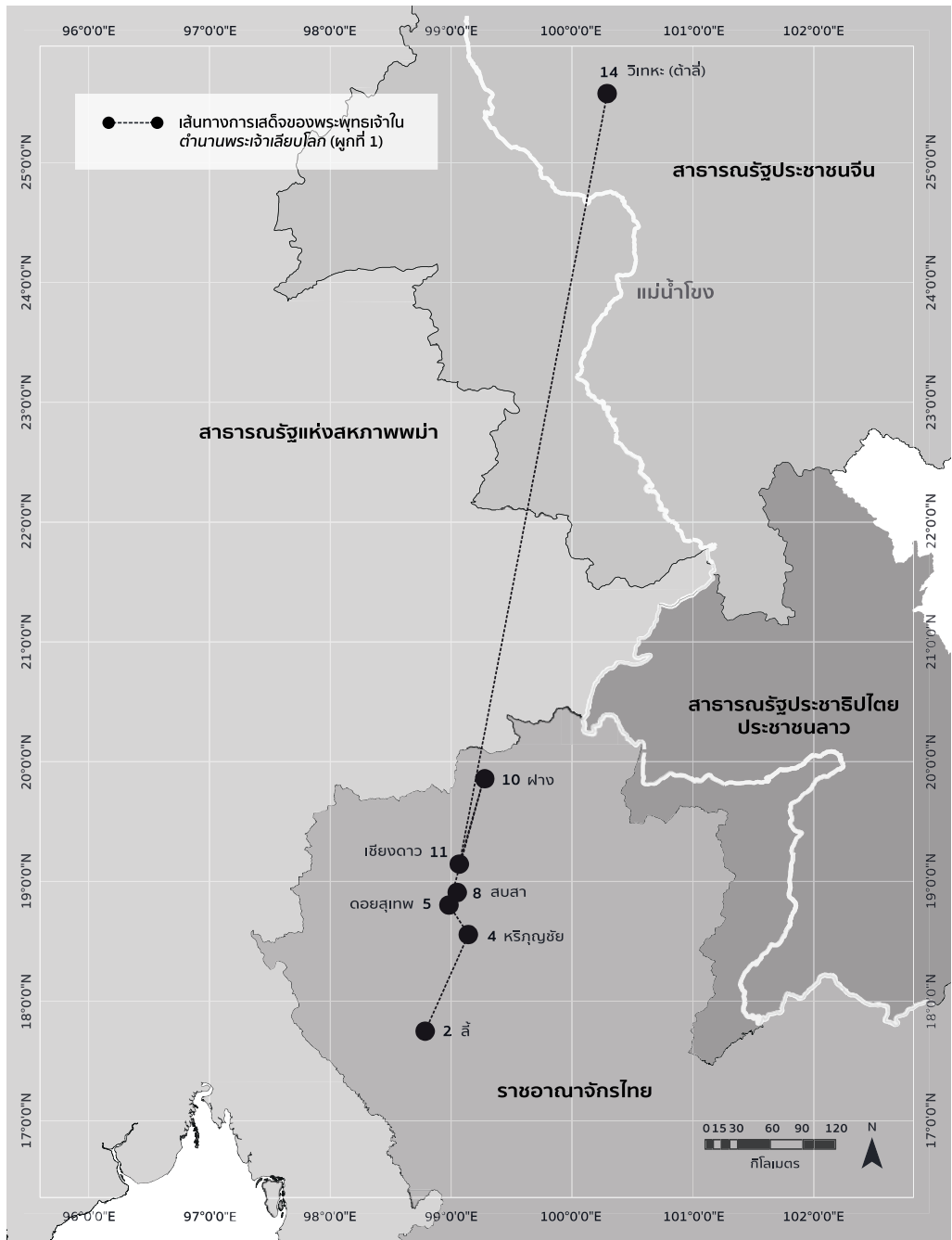
เส้นทางการเสด็จของพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่อ้างถึงใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* เป็นการเดินทางสู่ “ดินแดนภายใน” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับจากเริ่มต้นการเดินทางจากเมืองพาราณสี สู่อาณาจักรล้านนา และเมืองวิเทหะในสิบสองปันนา ดังที่บรรยายใน *ตำนานฯ* ผูกที่ 1 การเดินทางในผูกที่ 2 - 9 มีอาณาจักรล้านนาเป็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุด ได้แก่ การเสด็จพระธาตุตะไค่ในผูกที่ 2 การเสด็จเมืองเชียงตุงและเมืองยองในผูกที่ 3 และการเสด็จสิบสองปันนา เมืองเชียงแข็ง และเมืองเชียงตุง ในผูกที่ 4, 5, 6 และ 7 ตลอดจนการเสด็จเมืองพยากและเมืองต่างๆ ในล้านนาในผูกที่ 8 และสุดท้ายในผูกที่ 9 อ้างถึงการเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ เวียงกุมกาม ทั้งนี้ หากพิจารณาการเดินทางที่อ้างถึงใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ยกเว้นการเสด็จไปตะไค่ในผูกที่ 2 และการเสด็จออกจากดอยเก็ง ลุ่มน้ำปิง ผ่านเมืองเชียงใหม่ และตะไค่ หงสาวดี เพื่อเสด็จกลับเขตนันทาฬวิหาร ในตอนท้ายของผูกที่ 9 จะเห็นว่าการเดินทางทั้งหมดมีทิศทางที่มุ่งขึ้นไปทางทิศเหนือสู่ดินแดนภายในของภาคพื้นทวีป โดยพื้นที่ห่างไกลที่สุดที่ปรากฏใน *ตำนานฯ* คือ ดินแดนอาณาจักรสิบสองปันนา (*แผนที่ 3*)

เมื่อทดลองวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเส้นทางที่อ้างถึงใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ โดยใช้ข้อมูลการเดินทางในผูกที่ 1 เป็นกรณีตัวอย่าง (*แผนที่ 4*) จะเห็นว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาจากเมืองพาราณสี จุดเริ่มต้น (origin) ของการเดินทางคือ เมืองลี้ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอาณาจักรหริภุญชัย (หมายเลข 2 ใน *แผนที่ 4*) แล้วมุ่งขึ้นเหนือสู่เมืองเชียงใหม่และพื้นที่อื่นๆ ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง (หมายเลข 4-11 ใน *แผนที่ 4*) ก่อนจะเสด็จสู่ปลายทางที่เมืองวิเทหะ ในสิบสองปันนา (หมายเลข 14 ใน *แผนที่ 4*) ก่อนเสด็จกลับสู่อาณาจักรล้านนา ทำให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นว่าเส้นทางเสด็จจากจุดเริ่มต้นเป็นการเดินทางที่มุ่งตรงเป็นเส้นทางขึ้นเหนือไปสู่ดินแดนภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ซึ่งเป็นเส้นทางที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์การเผยแผ่พุทธศาสนาจากล้านนาหรือที่รู้จักกันในนาม “นิกายโยน” ขึ้นไปสู่ดินแดนทางเหนือ

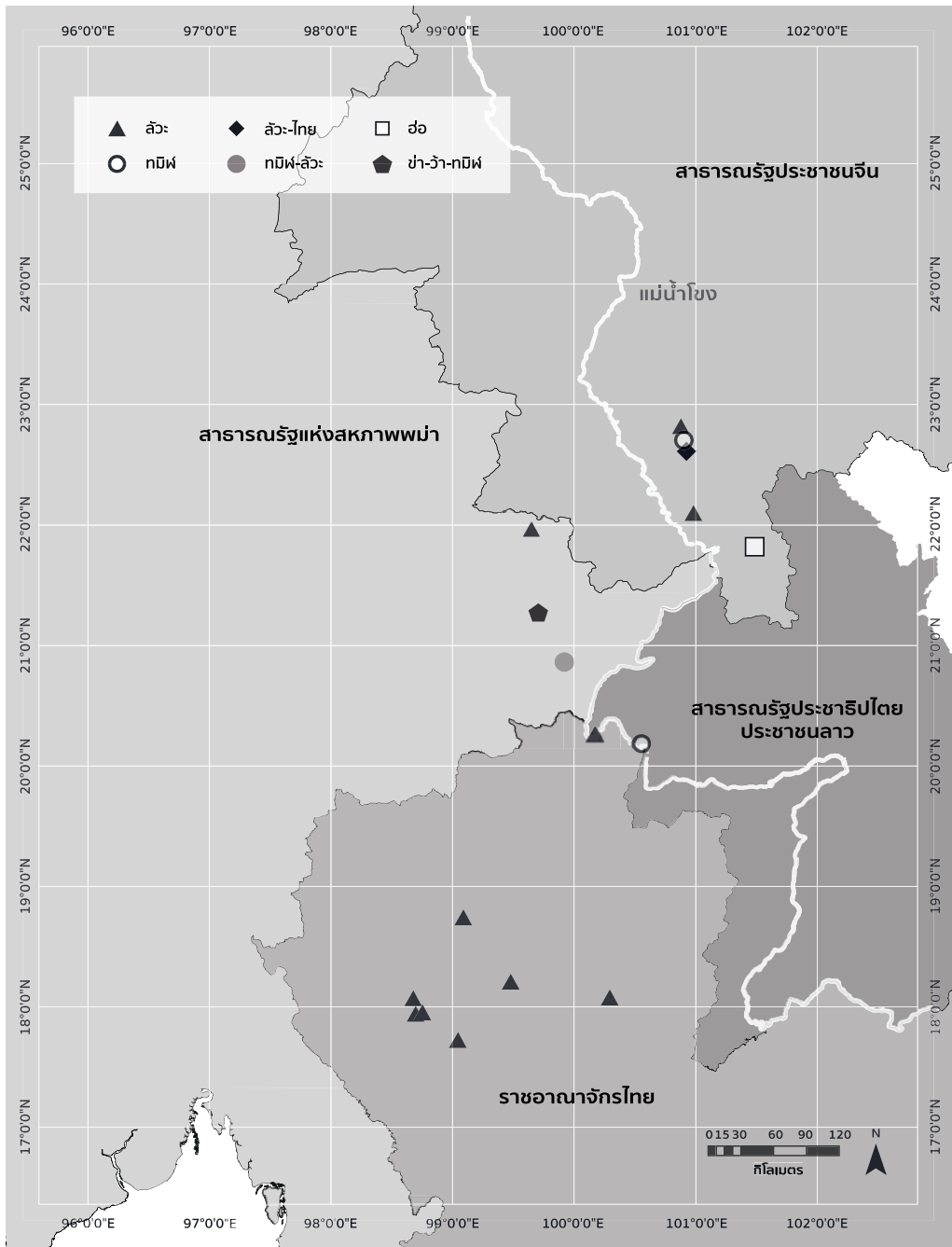


แผนที่ 3 ตำแหน่งการเสด็จของพระพุทธเจ้าในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตามรายชื่อผู้ก

หมายเหตุ: แสดงเฉพาะตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ที่สามารถยืนยันได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิธีวิจัย



แผนที่ 4 เส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้าในตำนานพระเจ้าเสียบโลก (ผู้ที่ 1)
 หมายเหตุ: แสดงเฉพาะตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ที่สามารถยืนยันได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิธีวิจัย



แผนที่ 5 กลุ่มชาติพันธุ์ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

หมายเหตุ: แสดงเฉพาะตำแหน่งพิกัดภูมิศาสตร์ที่สามารถยืนยันได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในวิธีวิจัย

นัยของการเดินทางสู่ดินแดนภายในอันเป็นพื้นที่ห่างไกล ยังสะท้อนให้เห็นผ่านการอ้างถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่ “เป็นอื่น” จากกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาตระกูลไท การกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในตำนานฯ มีลักษณะเป็นการอ้างถึงแบบไม่เฉพาะเจาะจง กล่าวคือ จากการอ้างถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ รวมทั้งสิ้น 48 ครั้ง เป็นการอ้างถึงโดยไม่ระบุชื่อกลุ่มชาติพันธุ์มากกว่าครึ่ง คือ 31 ครั้ง หรือเป็นการอ้างถึงโดยใช้ชื่อเรียกที่มีนัยแบบเหมารวม ได้แก่ การอ้างถึงกลุ่ม “ฮ่อ” 1 ครั้ง “ข้า ว่า ทมิฬ” 1 ครั้ง มีการอ้างถึงกลุ่มชาติพันธุ์อย่างเฉพาะเจาะจงเพียงหนึ่งกลุ่ม คือ “ลัวะ” ซึ่งปรากฏในเนื้อหาที่บรรยายถึงการเดินทางทั้งในอาณาจักรล้านนา เชียงตุง และสิบสองปันนา รวม 11 ครั้ง และยังปรากฏในการอ้างถึงร่วมกับกลุ่มอื่นๆ คือ “ทมิฬ-ลัวะ” และ “ลัวะ-ไทย” กลุ่มละ 1 ครั้ง (แผนที่ 5)

ประเด็นสุดท้ายจากการวิเคราะห์นัยความสัมพันธ์ของเส้นทางที่อ้างถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ คือ ความเชื่อมโยงระหว่างเส้นทางศักดิ์ของพระพุทธรูปเจ้ากับเส้นทางการค้า เส้นทางที่อ้างถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีลักษณะเป็นการมุ่งจากต้นทางสู่ปลายทางโดยผ่านเมืองเล็กเมืองน้อย ซึ่งคล้ายคลึงกับเส้นทางการค้าโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22 อันได้แก่ เส้นทางค้าชา เส้นทางค้าเกลือ และเส้นทางวัวต่าง เส้นทางค้าชา เป็นเส้นทางที่นำไปจากเมืองลำ เมืองอิง เมืองผู่เอ้อ ในสิบสองปันนา ไปจำหน่ายในเขตเชียงตุงและตอนเหนือของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม ทั้งเมืองสิงห์ เมืองนุนเหนือ และนุนใต้ เส้นทางค้าเกลือ เป็นเส้นทางที่นำเกลือสินเธาว์จากเมืองบ่อแฮ้วในเขตสิบสองปันนาไปจำหน่ายยังเมืองอื่นๆ ที่อยู่ทางด้านใต้ลงมา เช่นเมืองฮ่าในสิบสองปันนา และ เส้นทางวัวต่าง เป็นเส้นทางที่ผ่านเมืองฮ่า เมืองฮาย เมืองหลวง เจิงเจียง เมืองแจ ในสิบสองปันนาลงมาทางใต้ถึงเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนา (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2557, 196)

สรุป

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นตำนานที่แสดงถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาเข้าสู่ดินแดนภายในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ผ่านเรื่องเล่าที่อ้างถึงการเดินทางสู่สถานที่ต่างๆ

ซึ่งประกอบสร้างเป็น “พุทธอาณาบริเวณ” ที่ครอบคลุมอาณาเขตของรัฐจารีตในภูมิภาคดังกล่าว 4 แห่ง ได้แก่ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรเชียงใหม่ อาณาจักรสิบสองปันนา และพื้นที่แถบพะโค-หงสาวดีรวมถึงดินแดนปากตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน โดยจุดหมายของการเดินทางที่อยู่ห่างไกลและลึกเข้าไปในภาคพื้นทวีปมากที่สุดได้แก่อาณาจักรสิบสองปันนา

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ได้สถาปนาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาโดยมีลำดับชั้นของความศักดิ์สิทธิ์ตามเรื่องเล่าเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้า จากการประมวลเนื้อหาที่สะท้อนในตำนานฯ เพื่อสังเคราะห์แบบแผนการจัดลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ศึกษาเสนอเกณฑ์การจัดลำดับชั้นของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยจำแนกเป็น 3 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ พื้นที่ที่ทรงกำหนดว่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ พื้นที่ประทานพระเกศาธาตุ และ พื้นที่ประทานรอยพระบาท ตามลำดับ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่ตั้งของพระธาตุพบในบริเวณที่เป็นเขตเมืองหลักๆ ซึ่งปรากฏมากที่สุดในเขตอาณาจักรล้านนา ส่วนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทมักกระจายอยู่ตามพื้นที่ที่ห่างไกลจากเมือง เมื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์รูปแบบเชิงพื้นที่ พบว่าสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับความเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาผ่านตำนานพระเจ้าเลียบโลก เนื่องจากเป็นที่ตั้งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามตำนานฯ รวมเป็นจำนวนมากที่สุด เป็นที่ตั้งของพระธาตุซึ่งมีลำดับชั้นความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดเป็นจำนวนมากที่สุด และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาณาจักรล้านนายังมีพื้นที่ที่ปรากฏทั้งพระธาตุพระเกศาธาตุ และพระบาท ถึง 3 แห่ง จากจำนวนทั้งหมด 4 แห่ง ในขณะที่สิบสองปันนาซึ่งเป็นเขตที่มีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในกลุ่มรอยพระบาทเป็นจำนวนมากที่สุด มีสถานะสอดคล้องกับที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อันเป็นพื้นที่ห่างไกลของ “พุทธอาณาบริเวณ” ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางและดินแดนภายใน ยังปรากฏให้เห็นผ่านการวิเคราะห์นัยความสัมพันธ์ของเส้นทางที่อ้างถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ซึ่งเกือบทั้งหมดเริ่มต้นจากศูนย์กลางในอาณาจักรล้านนามุ่งขึ้นไปทางทิศเหนือสู่ดินแดนภายในของภาคพื้นทวีปก่อนจะกลับสู่อาณาจักรล้านนาอีกครั้ง นอกจากนี้ เส้นทางที่อ้างถึงในตำนานพระเจ้าเลียบโลกยังมีรูปแบบเชิงพื้นที่สัมพันธ์กับเส้นทางการค้าที่เชื่อมโยงระหว่างอาณาจักรล้านนา เชียงตุง และสิบสองปันนา เช่น เส้นทางค้าชา เส้นทางค้าเกลือ และเส้นทางวัวต่าง จึงอาจกล่าวได้ว่า ตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นชุดของตัวบทที่สะท้อนถึง

กระบวนการที่วัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบล้านนา ได้รับการเผยแพร่สู่ดินแดนภายใน ในมิติที่เชื่อมโยงกับเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจและเศรษฐกิจ ระหว่างรัฐจาริตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป อันนำไปสู่ปฏิบัติการที่หลากหลายและสืบเนื่อง นับจากยุคอดีตถึงระยะเวลาร่วมสมัย เช่น การรับภาษาล้านนา การบูชาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานพระธาตุ พระเกศาธาตุ และพระบาท รวมถึงการนับถือครูบาจากล้านนา และเส้นทางการจาริกแสวงบุญทั้งในยุคของรัฐจาริตและรัฐสมัยใหม่

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กัตัญญ ชูชื่น. 2525. “พระเจ้าเลียบโลกฉบับล้านนา: บทวิเคราะห์.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไฉไลฤดี ยูวะศิริ และ ภัชรบท ฤทธิ์เต็ม. 2548. “ศึกษาสารัตถะตำนานพื้นบ้านเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาจากเอกสารโบราณ.” (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. 2548. “พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก: เรื่องเล่าชนเผ่าไท” *วารสารไทยศึกษา* 1(1): 142-150.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. 2552. *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก: การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน*. โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือ ตอนบน ทนุวิจัยเมธีอาวุโสและฝ่ายชุมชนและสังคม สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2557. *ไทยสิบสองปันนา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์สยาม.
- วิณา วิสเพ็ญ และ ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. 2553. *พระเจ้าเลียบโลก*. ชำระและแต่งคำโดย พระอริยานุวัตรเขมจารี. จัดพิมพ์เผยแพร่โดยโครงการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยสารคาม.
- ศิริศักดิ์ นันตี. 2556. “ศึกษาวิเคราะห์พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก.” สารนิพนธ์รายวิชาศึกษาเฉพาะเรื่อง หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมหมาย เปรมจิตต์ และ วสันต์ ปัญญาแก้ว (บรรณาธิการ). 2558. *ตำนานเมืองลื้อ: ประวัติศาสตร์พื้นถิ่น แดนดิน เชียงรุ่ง เมืองยอง เมืองสิงห์*. เชียงใหม่: โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2522. *เอกสารไมโครฟิล์มรายชื่อหนังสือโบราณล้านนาไทย*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สิงมะ วรรณสัย (ผู้แปล). 2518. *พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก*. เชียงใหม่: มปท.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Nimmanahaeminda, Prakong. 2012. "Tamnan Phra Chao Liab Loke (The Legend of the Buddha's Travels Around the World): Lanna monastic wisdom." In *Buddhist Narrative in Asia and Beyond*, Vol.2. edited by Peter Skilling and Justin McDaniel, 109-119. Bangkok: Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University.
- Swearer, Donald K., Sommai Premchit and Phaithoon Dokbuakaew. 2004. *Sacred Mountains of Northern Thailand and their legends*. Chiang Mai: Silkworm Books.